

ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОНЕС

У Д К 340.137

А. В. Смітюх, канд. юрид. наук, доцент

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

Економіко-правовий факультет, кафедра адміністративного та господарського права

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЩОДО УНІФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО, АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА В ХОДІ РЕФОРМИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

У статті аналізуються деякі „штучні” відмінності цивільного, адміністративного та господарського судочинства, не обумовлені певними особливостями спорів, що розглядаються, які не є закономірними та склалися випадково. Зроблені висновки про, необхідність усунення таких штучних розбіжностей у положеннях відповідних процесуальних кодексів та, як наслідок - практики процесу з метою мінімізування можливостей для маніпулювання процесуальними відмінностями.

Ключові слова: цивільне судочинство, адміністративне судочинство, господарське судочинство, уніфікація.

Прийняття Цивільного процесуального кодексу України (далі - ЦПК України) та Кодексу адміністративного судочинства України (далі - КАС України) та набуття ними чинності 1 вересня 2005 р., стало значною подією у розвитку правової системи України. Фактично ЦПК України та КАС України; є кодексами нового покоління, побудованими виходячи з досвіду, накопиченого за минулі роки. Ці - кодекси демонструють новий рівень юридичної техніки процесуального права та містять багато цікавих новел. Треба зазначити, що на відміну від розробників Цивільного та Господарського кодексів України, прийнятих Верховною Радою України 16 січня 2003 р., автори КАС України та ЦПК України намагалися діяти в одній системі координат, через що кодекси побудовані на схожих засадах, багато норм кодексів, особливо у розділах «Загальні положення» або дублюються, або викладені подібним чином.

Утім, ця реформа процесуального права майже не торкнулася Господарського процесуального кодексу України (далі - ГПК України). Для свого часу (1991 р.) прийняття ГПК України було також серйозним досягненням: цей невеликий кодекс мав багато переваг порівняно із застарілими положеннями Цивільного процесуального кодексу УРСР 1963 р. (далі - ЦПК УРСР). За роки, що минули від моменту його прийняття, до ГПК України було внесено досить багато «модернізуючих» змін. Утім, досвід застосування ЦПК України та КАС України є доброю нагодою для чергової «модернізації» ГПК України із тим, щоб вдалі рішення розробників ЦПК України та КАС України не оминали господарський процес.

З іншого боку, слід зазначити, що деякі новели КАС України не можна віднести до позитивного досвіду: вони утворюють суто штучні проблеми, не є обумовленими особливостями адміністративного судочинства, та, у свою чергу, виводять КАС України за межі спільного контексту ЦПК України та ГПК України.

Звісно, все зазначене раніше не стосується тих відмінностей цивільного, адміністративного та господарського процесу, які справді зумовлені особливостями відповідних категорій справ, отже - є виправданими та закономірними.

Дійсно, деякі новели ЦПК України та КАС України є специфічними та не можуть бути запозичені до ГПК України. Так само слід зберегти більшість норм КАС України, що не мають аналогів у ЦПК України та ГПК України, але, безумовно, певні зміни до ГПК України та КАС України варто внести.

Для цього є дві серйозні підстави.

По-перше, норми ЦПК України та КАС України віддзеркалюють новий рівень технічного розвитку та правової свідомості суспільства, або об'єктивно є більш досконалими, ніж норми ГПК України.

По-друге, деякі існуючі розбіжності між процесуальними кодексами не обумовлені певними особливостями розпитуваних спорів, тобто, не є закономірними. Такі розбіжності склалися випадково, через те, що різні процесуальні кодекси розробляли різні групи розробників у різні часи.

Є підстави вважати, що такі не виправдані розбіжності між різними кодексами слід ліквідувати, оскільки вони створюють суто штучні перепони уніфікації процесу при розгляді різних категорій справ.

Нижче наведені три приклади в обґрунтування пропозиції щодо уніфікації.

1. КАС України (ч.8 ст.12) та ЦПК України (ч.8 ст.6) дозволяють учасникам процесу та іншим особам, присутнім на відкритому судовому засіданні, використовувати портативні аудіотехнічні пристрої. Дозвіл судці на це не потрібний. При цьому офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, зроблений судом (ч.7 ст.12 КАС України, ч. 11 ст.6 ЦПК України).

Відсутні будь-які підстави заперечувати корисність подібної норми також для господарського процесу: вона забезпечуватиме нормальний рівень свободи учасників, процесу, виходячи з існуючого рівня технічного розвитку та правової свідомості суспільства.

У практиці господарського процесу судді господарських судів категорично заперечують можливість використання портативних аудіотехнічних пристроїв присутніми. Мають місце випадки, коли через застосування пристрою без дозволу суддя видаляє присутнього хоча ГПК України не передбачає такого заходу процесуального примусу.

Особливо безглуздо ця ситуація виглядає в контексті п.6 розділу VII КАС України «Прикінцеві та перехідні положення», згідно якої до початку діяльності окружних адміністративних судів адміністративні справи, підвідомчі господарським судам відповідно до ГПК України, розглядалися господарським судом за правилами КАС України. Отже, один і той самий суддя господарського суду мав дозволити застосування портативного аудіотехнічного пристрою, якщо він розглядав справу згідно КАС України, та заборонити його застосування, якщо справа розглядалася згідно ГПК України.

Утім, питання забезпечення гласності та відкритості судового процесу не вичерпується проблемою портативних аудіотехнічних пристроїв.

Ст.12 КАС України містить найширші гарантії щодо отримання інформації про розгляд судових справ. Так, зазначена норма надає право будь-якій особі знайомитись із судовими рішеннями що набули законної сили, право на отримання будь-якою особою інформації про час і місце розгляду своєї справи та ін.

Лаконічна ст.4-4 ГПК України явно програє порівняно із детальними положеннями ст.12 КАС України.

Отже, є всі підстави вважати, що повинна відбутись уніфікація норм ГПК України, ЦПК України та КАС України про гласність та відкритість процесу, причому зразковою нормою тут слід визнати ст.12 КАС України, як таку, що надає найширші гарантії гласності.

2. Ст.35 ГПК України містить підстави для звільнення від доказування.

Так, факти, встановлені рішенням господарського суду під час розгляду однієї справи, не доводяться знову при вирішенні інших спорів, в яких беруть участь ті самі сторони.

Вимога щодо участі тих самих сторін покликана, в принципі, усунути можливість ситуації, коли щодо певної особи без її участі встановлений певний юридичний факт. Утім, така вимога відкриває можливості для певних «маневрів» у спорах з великою кількістю учасників, через що, експериментуючи з формулюванням та підставами заявлених вимог, по-різному комбінуючи склад співвідповідачів та третіх осіб на стороні відповідачів, винахідливі юристи-практики фактично примушують суди розглядати декілька разів один і той самий спір.

ГПК України не розповсюджує вимогу щодо участі тих самих сторін на рішення суду з цивільної справи: воно у будь-якому випадку є обов'язковим для господарського суду щодо фактів, які встановлені судом і мають значення для вирішення спору. За часів дії ЦПК УРСР це було обумовлено тим, що господарські та загальні суди в принципі не могли розглядати справи з однаковим суб'єктним складом. Утім, таке формулювання ГПК України не надає жодних гарантій щодо усунення можливостей встановлення фактів відносно певної особи без її участі.

Нові кодекси (ч.3 ст.61 ЦПК України, ч.1 ст.72 КАС України) містять норми з єдиним формулюванням, згідно якого обставини, встановлені судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини. Таке формулювання є універсальним: воно усуває підстави для маніпулювання як складом сторін (оскільки йдеться не про сторони, а про осіб, тобто, включаючи третіх осіб) так і юрисдикціями (оскільки єдині правила визначено для фактів, встановлених рішеннями судів будь-якої юрисдикції). Крім того, якщо факт встановлено щодо певної особи, вона не доводить його при розгляді інших справ, незалежно від того, за участі яких осіб розглядатимуться наступні справи.

Прогресивною також є норма ч.3 ст.72 КАС України та ч. 1 ст.61 ЦПК України, що визначає як такі, що не підлягають доказуванню обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. Така норма дозволяє суду не витратити час на встановлення безспірних обставин. Отже, є всі підстави вважати, що ст.35 ГПК України має бути приведена у відповідність із новим стандартом, що його пропонують ЦПК України та КАС України.

3. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору (далі - треті особи) є традиційними учасниками цивільного процесу. Із цивільного процесу цей інститут був запозичений до процесу господарського, а згодом, із прийняттям КАС України - до процесу адміністративного.

Згідно ст. 107 ЦПК УРСР, ст.34 ЦПК України, так само, як у ст.26 ГПК України, треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, можуть вступити у справу до прийняття рішення судом, подавши позов *до однієї або двох сторін*. Ці особи мають усі процесуальні права і обов'язки позивача.

Слід зазначити, що у теорії радянського цивільного процесу питання про те, чи може третя особа подати позов не до обох сторін, а лише до однієї, було розв'язане ще у 50-х, на початку 60-х років XX сторіччя, тобто - до прийняття нових ЦПК радянських

республік (у тому числі - ЦПК УРСР): К.С. Юдельсон вважав, що така особа адресує свої притязання завжди обом сторонам [1, с. 73-74], у той час, як більшість дослідників (зокрема, М.О. Гурвич, АФ. Клейнман, І.М. Іл'їнська) - що позов третьої особи може бути заявлений як до обох сторін, так і до однієї з них [2, с. 61; 3 с. 108; 4, с. 32].

Таким чином, треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, можуть перебувати у стані конфлікту або з відповідачем, або з позивачем, або з обома сторонами справи. Отже, статус третіх осіб у цивільному та господарському процесі є однаковим. Утім, статус третіх згідно КАС України має особливості, що утворюють досить серйозні проблеми.

По-перше, ст.53 КАС України встановлює, що треті особи мають пред'явити позов *до сторін*. Стандартне для інших процесуальних кодексів застереження про можливість подати позов до однієї сторони, у КАС України відсутнє.

По-друге, згідно тій самій ст.53 КАС України задоволення адміністративного позову таких осіб має повністю або частково виключати задоволення вимог позивача до відповідача. Отже, на відміну від цивільного та господарського процесу, третя особа в адміністративному процесі завжди перебуває у конфлікті як із відповідачем, так і з первісним позивачем. Згідно ст.17 КАС України компетенція адміністративних судів поширюється на:

- 1) спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності;
- 2) спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби;
- 3) спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у т.ч. делегованих повноважень, а також спори, які виникають з приводу укладання та виконання адміністративних договорів;
- 4) спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених законом (згідно ч.4 ст.50 КАС України це справи про тимчасову заборону (зупинення) окремих видів або всієї діяльності об'єднання громадян; про примусовий розпуск (ліквідацію) об'єднання громадян; про примусове видворення іноземця чи особи без громадянства з України; про обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання (збори, мітинги, походи, демонстрації тощо);
- 4) спори щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму.

Ситуація, в якій третя особа заявляє адміністративний позов водночас до позивача та відповідача при тому, що задоволення цього позову виключає задоволення вимог позивача до відповідача, можлива лише щодо обмеженого кола спорів. Найбільш вірогідне це в разі спору між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління. Наприклад, обласна державна адміністрація подає адміністративний позов до обласної ради про встановлення наявності певного спірного повноваження в адміністрації; міська рада міста обласного значення може, як третя особа, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, подати позов як до ради, так і до адміністрації про встановлення наявності цього спірного повноваження у міської ради. Утім, якщо обласна державна адміністрація подасть вимогу не про встановлення наявності цього повноваження в адміністрації, а про визнання протиправним акту обласної ради, міська рада не зможе вступити до справи у якості третьої особи, оскільки задоволення її вимог не виключатиме задоволення вимог адміністрації.

Найбільші проблеми ці штучні обмеження, встановлені КАС України, утворюють у найпоширенішій категорії адміністративних справ: у спорах фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових акцій індивідуальної дії), дій чи бездіяльності. Акт індивідуальної дії може стосуватися певної кількості осіб (наприклад, мешканців будинку). Цілком логічним виглядає вступ низки третіх осіб з вимогами про визнання протиправним акту та відшкодування кожній з осіб спричиненої актом шкоди до ініційованої первісним позивачем адміністративної справи з аналогічними вимогами. На жаль, КАС України фактично забороняє це: по-перше, в третіх осіб не може бути адміністративних вимог до позивача — такого самого громадянина; по-друге, як правило, адміністративні вимоги позивача і третіх осіб не виключають одна одну.

Так само, КАС України забороняє будь-яке взаємне доповнення вимог первісного позивача та третіх осіб (позивач може вимагати лише визнання рішення відповідача-суб'єкта владних повноважень протиправним, тоді як треті особи можуть вимагати зобов'язати відповідача прийняти із спірного питання рішення або вчинити певні дії, або, нарешті, утриматися від вчинення певних дій).

Така позиція законодавця призводить до необхідності порушувати низку майже однакових адміністративних справ з одного й того самого питання, фактично - здійснювати штучне "клонування" судових справ всупереч принципу процесуальної економії.

Адміністративний процес дійсно має певні особливості, які є природним наслідком специфіки публічно-правових спорів.

Утім, особливості статусу третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору в адміністративному процесі, є, на наш погляд, суто вигаданими: утворюючи штучні проблеми, ці особливості не сприяють розв'язанню завдань адміністративного судочинства, якими згідно ч.1 ст.2 КАС України є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій.

Отже, в адміністративному судочинстві слід, на наш погляд, повернутися до класичної, перевіреної ЦПК УРСР, ЦПК України та ГПК України моделі статусу третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, у господарському та цивільному судочинстві:

- дозволивши третім особам вступати до адміністративної справи із позовом як до обох сторін, так і до однієї з них;

- виключивши з КАС України застереження, згідно якого задоволення адміністративного позову третіх осіб має повністю або частково виключати задоволення вимог позивача до відповідача.

Наведені вище приклади є найбільш наочними та простими з великого переліку, що його можна продовжувати досить довго.

Першим висновком з наведених прикладів є теза про необхідність «модернізації» ГПК та приведення його у відповідність із стандартами, запропонованими розробниками ЦПК та КАС, в тому, що стосується загальних положень та питань, спільних для всіх видів проваджень.

Другим висновком є більш загальна теза про необхідність усунення тих розбіжностей між процесуальними кодексами, які не обумовлені певними особливостями розглянутих спорів, тобто, не є закономірними - розбіжностей,

що склалися випадково, через те, що різні процесуальні кодекси розробляли різні групи розробників у різні часи. Такі невиправдані розбіжності створюють суто штучні перепони уніфікації практики процесу при розгляді різних категорій справ.

Через подібну уніфікацію юрист-практик залишатиметься в одній системі, в одному контексті базових понять та процесуальних інститутів, що Матимуть єдиний зміст незалежно від того, якою справою він займатиметься,- справою адміністративної юрисдикції, господарською або цивільною справою.

Уніфікація процесу матиме ще один цікавий наслідок: вона допоможе усунути деякі підстави для намагань штучно ініціювати розгляд справи у суді іншої, невідповідної юрисдикції. Як приклад можна навести поширену ситуацію, коли зацікавлені особи намагаються ініціювати розгляд господарської за своєю природою справи у суді цивільної юрисдикції шляхом введення до кола відповідачів фізичної особи. Уніфікація процесу дозволить мінімізувати можливості для маніпулювання процесуальними відмінностями, та, врешті решт, уніфікувати практику застосування норм не тільки процесуального, але й матеріального права.

Література

1. Юдельсон К. С. Советский гражданский процесс. - М., 1956. - 476 с.
2. Гурвич М. А. Лекции по советскому гражданскому процессу. - М., 1950. 352 с.
3. Клейнман А. Ф. Советский гражданский процесс. - М., 1954. - 412 с.
4. Ильинская И. М. Участие третьих лиц в гражданском процессе. - М., 1962. - 332 с.

А. В. Смитюх

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова

Экономико-правовой факультет, кафедра административного и хозяйственного права

Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОБ УНИФИКАЦИИ ГРАЖДАНСКОГО, АДМИНИСТРАТИВНОГО И ХОЗЯЙСТВЕННОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА В ХОДЕ РЕФОРМЫ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ

Резюме

В статье анализируются некоторые искусственные различия гражданского, административного, и хозяйственного судопроизводств, которые не являются закономерными, не обусловлены особенностями рассматриваемых споров и сложились случайно. Сделаны выводы о необходимости устранения таких искусственных различий в положениях соответствующих процессуальных кодексов, и, как следствие - практики процесса с целью минимизации возможностей для манипулирования процессуальными отличиями.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, административное» судопроизводство, хозяйственное судопроизводство, унификация.

A. V. Smityukh
Odessa National University
Frantsuzsky Bulvar, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

ON UNIFICATION OF CIVIL, ADMINISTRATIVE AND
COMMERCIAL COURT PROCEDURES IN THE COURSE OF REFORMATION
OF THE PROCEDURE LEGISLATION OF UKRAINE

Summary

An aim of article is to show some „artificial" distinctions of civil, administrative and commercial procedures which are not caused by real specialities of the cases and were adopted by chance. So, such „artificial" distinctions are to be removed because it will allow to unify the court practice and to minimize possibilities minimization for unfair manipulation in choosing of the jurisdiction.

Key words: civil court procedure, administrative court procedure, commercial court procedure, unification.